

RAMSADAY COLLEGE

Department of Sanskrit

Semester: vi

Paper:- DSC-3

Topic: Tinanta Prakaranam

Prepared by- Soumen Samanta

पुगन्तलघूपधस्य च ॥ (७.३.८६)

सूत्रव्याख्या -

विधिसूत्रमिदम् । अनेन सूत्रेण गुणो विधीयते । अस्मिन् सूत्रे द्वे पदे स्तः । पुगन्तलघूपधस्य (६/१), च इत्यव्ययम् । मिदेर्गुणः इत्यस्मात् सूत्रात् गुणः इति प्रथान्तं पदमनुवर्तते । अङ्गस्य (६/१) इति अधिकृतमस्ति । सार्वधातुकार्धधातुकयोः (७/२) इति सूत्रमायाति । 'अर्ति-ह्री-व्ली-रीक्न्यूी-क्ष्माय्यातां पुग्णौ' इति सूत्रेण पुगागमो विधीयते । अयं पुक् अन्ते यस्य तत् पुगन्तम् अङ्गम् इति बहुव्रीहिसमासः । लघुः उपधा यस्य तद् लघूपधम् अङ्गम् इति बहुव्रीहिसमासः । पुगन्तं च लघूपधं चेति पुगन्तलघूपधम्, तस्य पुगन्तलघूपधस्य इति समाहारद्वन्द्वसमासः ।

अस्मिन् सूत्रे कस्य स्थाने गुणः भविष्यति इति स्थानी साक्षात् नोक्तः । किञ्च गुणः इति विधेयपरं गुणपदम् उच्चार्य गुणः विधीयते । अतः इको गुणवृद्धी इति परिभाषया इकः इति षष्ठ्यन्तं पदमत्रोपस्थाप्यते । इदं सूत्रम् अङ्गाधिकारे पठितम् । अङ्गसंज्ञा प्रत्यये परे सति एव फलति । अतः प्रत्यये इति पदमाक्षिप्यते । तत्रापि सार्वधातुकार्धधातुकयोः इति सप्तमीद्विवचनम् । एतौ अपि प्रत्ययौ एव । अतः प्रत्यये इत्यस्य प्रत्यययोः इति सप्तमीद्विवचनं गृह्यते । तदा पदयोजना भवति अङ्गस्य इकः गुणः सार्वधातुकार्धधातुकयोः प्रत्यययोः इति । ततश्च सूत्रार्थो भवति – सार्वधातुके आर्धधातुके च प्रत्यये परे पुगन्तस्य लघूपधस्य अङ्गस्य इकः स्थाने गुणः स्यात् इति । तथाहि सिद्धान्तकौमुद्यां भट्टोजिदीक्षितः - ' पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्यात्सार्वधातुकार्धधातुकयोः ।' इति ।

उदाहरणम् - सेधति ।

धात्वादेः षः सः इति पूर्वसूत्रोक्तप्रकारेण सिध्-धातोः वर्तमाने लट् इति लटि तिपि शपि सिध् अ ति इति स्थितिः जायते । शप् सार्वधातुकम् परे अस्ति तदा सिध् इति अङ्गम् अस्ति । तस्य इकारः लघुसंज्ञकः उपधासंज्ञकः च । अतः पुगन्तलघूपधस्य च इति प्रकृतसूत्रेण इकः इकारस्य स्थाने गुणे स्थानत आन्तर्याद् एकारे सेधति इति रूपं सिध्यति ।